

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 4, Sayı 3 (Eylül 2007)

Mak. #43, ss. 105-124

Telif Hakkı®Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Hakas Ağız Araştırmaları Tarihi Üzerine

Gülsüm Killi Yılmaz

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

ÖZET

18. yüzyıl başlarına kadar indirilebilen Hakas ağız alanı araştırmaları kabaca Sovyet öncesi, Sovyet dönemi ve çağdaş dönem olarak ayrılabilir. Sovyet öncesi çalışmaların çoğu genel olarak Sibirya'nın keşfi için çıkan bilimsel gezilere katılanların dolaylı olarak dil matzemesini toplaması ile ortaya çıkmıştır. Bunlar çoğunlukla bir kısım söz varlığının derlenmesi şeklindedir. Bunlar, bugün kaybolmuş olan Hakas ağızlarının o dönemdeki durumu ile ilgili önemli veriler sunarlar. Ayrıca Hakas Türkçesinin ağızlarının tarihsel gelişimini de izlemek mümkündür. Sovyet döneminde 1944 yılında Dil Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nün (HakNiYaLi) kurulması ağız araştırmaları bakımından yeni bir dönemi başlatmıştır. Hakas ağızları Enstitü tarafından çeşitli köylerine düzenlenen bilimsel gezilerle köy köy kaydedilmiş, Hakas ağızlarının ağızlarının genel olarak sınırları çizilmeye çalışılmış, geçiş ağızları tespit edilmiştir. Daha çok belirli ağızların, ya da belirli alt ağızların betimlemesinden çalışmalar bilimlere aday tezi olarak savunulmuştur. Ancak bugüne kadar bu eserler yayınlanmamıştır. Hakas ağız alanı araştırmaları giderek söz konusu ağızlarda yer alan ses bilgisi, şekil bilgisi ya da söz varlığı ile ilgili belirli bir özelliğin derinlemesine incelendiği çalışmalar ile devam etmiştir. Teknolojik imkânların da artmasıyla fonetik laboratuvarlarında yapılan deneysel fonetik araştırmaları da Sovyet sonrası dönemin ortalarında ünlü Hakas dilbilimci D.İ. Çankov ile başlamıştır ve günümüzde de daha da gelişerek devam etmektedir. Hakas ağızlarının araştırılmasına duyulan ilgi artarak devam etmektedir. Günümüzde Hakasya ve Hakasya dışında pek çok üniversitede Hakas ağızları ile ilgili çalışmalar sürmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Diyalektoloji, Hakas ağızları araştırmaları, Hakas diyalekt alanı, Sibirya, bilimsel geziler

ABSTRACT

The researches of Khakas dialect range is started early in 8th century and approximately departed into pre-Soviet period, Soviet Period and modern period. Most of the studies which are made pre-Soviet period are expeditions for discover the

Siberia. These studies generally encapsulate collected vocabulary. They show important data about the situation of Khakas dialects which don't exist today. By the way it is possible to watch historical development of dialects of Khakas language. In Soviet period 1944 founding Language Literature and History Science Researches Institute a new period have started for dialect researches. Khakas dialects have been recorded village to village by the Institute by making expeditions, general boundaries of Khakas dialects have been tried to line and peripheral dialects have been examined. Studies on specific dialects have been given as doctorate thesis. But these studies haven't published up to now. Khakas dialect range researches have gone with the studies which examine a phonetic, morphologic or lexicological speciality in details. Increasing of technologic opportunities and experimental studies which is made in phonetic laboratories have started in the middle of post-Soviet period with the famous Khakas linguist D.I. Chankov and today it has been continue. Khakas dialect researches take interest in. Today, studies about Khakas dialects are continuing not only in universities of Khakasia, but in universities and institutes of Russia, America, and Turkey.

KEY WORDS

Dialectology, researches on the Khakas dialects, Khakas dialect area, Siberia, expeditions

1. Giriş

Güney Sibirya'da yaşayan Türk halklarından biri olan Hakaslar bugün Hakas Cumhuriyetinde, ayrıca Krasnoyarsk Krayı ve Tuva'da yaşamaktadırlar. Güney Sibirya'nın merkezinde, Abakan nehri ve onun çok sayıdaki kollarının vadisinde, Çulım nehrinin yukarı kısmında ve Yenisey'in orta mecralarının sol yakasında bulunan Hakas Cumhuriyeti 61,9 bin km²lik bir alanı kaplamaktadır. Daha önceleri Krasnoyarsk Krayı içinde iken, 1991 yılında Kraydan ayrılarak ayrı cumhuriyet statüsü kazanan Hakasya Cumhuriyeti, kuzey ve doğuda Krasnoyarsk Krayı, batıda Kemerovo Oblastı, güney ve güneybatıda Dağlık Altay Cumhuriyeti ve güneyde Tuva Cumhuriyeti ile komşudur ([Resim 1](#)). 2002 sayımları itibarıyla nüfusları 75622 kişi olan Hakaslar kendi adlarını verdikleri Hakas Cumhuriyetinde ancak %11'lik bir nüfus oranına sahiptirler. Bugün 150'den fazla erkeğe bağlı kan bağına dayanan söök'lere (soy) ayrılan Hakaslar, Sovyetler Birliği öncesi çalışmalarda bazen Abakan Tatarları, bazen de Minusin Tatarları olarak anılmışlar ve geleneksel olarak birbirinden hem ağız, hem yaşayış biçimi bakımından az çok ayrılan 6 grup olarak ele alınmışlardır: Kaçlar (Haastar), Koyballar (Hoybal), Sagaylar (Sağaylar), Beltirler (Piltirler), Kızıllar (Hızıllar), Şorlar (Sorlar). Ancak bugün konusu grupların son yüzyılda birbiri içinde erimesi ile Hakas Türkçesinin 4 temel ağız olduğu kabul edilmektedir: Kaç, Sagay, Kızıl ve Şor. Bu ağızlar da kendi içlerinde çok küçük fonetik, morfolojik ve leksik ayrılıklar bulunan alt ağızlara ayrılmaktadır. Örneğin Kaç ağızı Abakan, Uybat, Ak İyus (Bely İyus) ve İrgi İyus (Stariy İyus); Sagay ağızı Ashus

(Askiz), İs (Yesin), Töö (Töy) ve Piltir (Beltir) alt ağızlarına ayrılır. Şor ve Kızıl ağız ise daha homojen bir yapı göstermektedir (Pataçakova 1992A: 14; Borgoyakov M.A, 1998: 23).

Bugün Hakas ağızlarının Hakasya coğrafyasına yerleşimine bakıldığında Hakasya'nın en kuzey ucunda Şira rayonunda konuşur sayısı en az olan Kızillar yaşamaktadırlar. Daha güneye doğru Ust'-Abakan, Altay, Şira rayonlarında Hakas Türkçesinin ikinci en yaygın ağız olan Kaç ağızı yayılmıştır. Daha da güneyde Hakasya'nın merkezi denilebilecek bölgede Hakas Türkçesinin en yaygın ağız olan Sagay ağızı Askiz, kısmen Ust'-Abakan ve Taştıp rayonlarında konuşulur. Taştıp rayonunda Sagay ağızının konuşulduğu köylerin çoğu eskiden Beltir ağızının yaygın olduğu köylerdir, ancak bugün tamamen Sagaylaşmışlardır.

Sagay ve Kaç ağızlarının yayılma alanlarının kesişme noktalarına yakın dar bir alanda ve en doğuda bugün tamamen kaybolmuş olan Koybal ağızının yayılma alanı bulunmaktadır. Bunlar büyük ölçüde Kaçlar, Rus dilli nüfus ve de kısmen Sagaylar içinde tamamen erimişlerdir. Beysk rayonunda yaşayanlar tamamen Rus diline geçmiş, Askiz ve Altay rayonunda yaşayanlar Kaçlaşmış, Askiz rayonunda yaşayan bir grup da Sagaylaşmıştır.

Hakasya coğrafyasının en güneyinde Taştıp rayonunda Sagay ağızını konuşan nüfusun komşuluğunda ise Şorların ağızı yayılmış durumdadır (Domojakov 1948: 6-8; Baskakov-İnkijekova 1954: 325) ([Resim 2](#) ve [Resim 3](#)).

Dil temaslarının yoğunluğuna bağlı olarak sınırları değişen Hakas ağızları üzerine çalışmaları 18. yüzyılın başlarına kadar indirmek mümkündür.

Buna göre Hakas ağız araştırmalarının tarihi üç döneme ayrılabilir:

1. 1917 Ekim Devrimi'ne kadar olan dönemdeki araştırmalar,
2. Sovyet Dönemi araştırmaları,
3. Çağdaş dönemdeki araştırmalar (Borgoyakova 1998:20).

2. 1917 Ekim Devrimi'ne kadar olan dönemdeki araştırmalar

Doğrudan Hakas ağızlarının araştırılmasına yönelik olmasa bile, Hakas ağızlarıyla ilgili çalışmaların tarihini 18. yüzyıl başına kadar indirmek mümkündür. Sibiryaya yapılan ilk bilimsel gezilerin Sibiryaya'nın doğal kaynakları, nüfus durumu, Rusya'nın ekonomik gelişmesine yapabileceği katkıları konusunda kesin ve bilimsel verilere ulaşmayı hedefleyen, aynı zamanda Asya'nın Amerika ile birleşip birleşmediği konusunun açığa kavuşmasını isteyen Çar I. Petro ile ilgili olduğu söylenebilir. Daha çok bölge coğrafyasının öğrenilmesi ve doğal kaynaklarının araştırılmasına yönelik olarak düzenlenen gezilerin sonuçları, gezinin hizmet etmeyi esas olarak hedeflediği başka bilim dallarına da malzeme sunmuştur.

Sibiryaya bölgesine ilk bilimsel araştırma gezileri 18. yüzyılda Rusya Bilimler Akademisi düzenlemiştir. Bu gezilere katılanlar gezi raporlarında bu bölgenin yerli halklarının dilleri üzerine de bilgi vermişlerdir.

Daniel Gottlieb Messerschmidt'in yönetiminde Sibiryaya'ya yapılan bilimsel gezi (1720-1727)

Bu gezilerden ilki botanikçi ve zoolog D.G. Messerschmidt'in yönetiminde 1719'da başlamış, Messerschmidt bu bölgenin coğrafya, doğal kaynakları ve yerli halklarını araştırmak üzere sözleşme yapılarak gönderilmiştir. Messerschmidt gezisi boyunca Urallardan Baykal'ın gerisine kadar hemen hemen Sibiryaya'nın bütün bölgelerini gezmiş tabiat bilimleri ve bölge etnografyasıyla ilgili çok zengin bir malzeme elde etmiştir. Çok değerli bilgileri içeren bu gezinin kayıtları 20. yüzyıla kadar yayımlanmamış olsa da bir çok bilim adamına kaynaklık etmiştir. 5 defter ve arkalı önlü yazılmış 1599 sayfadan oluşan kayıtlarda Tatar, Buryat, Ostyak, Tunguz gibi pek çok Sibiryaya halkını tanıma, etnografik malzeme ve dil malzemesi toplama imkânını bulduğu bu gezi ile ilgili notları vardır (*Forschungsreise durch Sibirien 1720-1727, Tagebuchaufzeichnungen. Teil I, Januar 1721-1722, Berlin 1962; Teil 2 Januar 1723-Mai 1724. Berlin, 1966 von Daniel Gottlieb Messerschmidt*). Baraba bozkırlarından Krasnoyarsk Vilayetine gelen Messerschmidt, Çulım, Abakan ve Yenisey nehirleri ile onların çok sayıda kollarının havzasında beş ay boyunca incelemelerde bulunmuştur. Bugün Hakaşçanın yok olmuş olan bir ağzını konuştukları kabul edilen Kamasinlerin Samoyedler, Koybalların ise Ostyaklarla ilgisine dikkat çekmiştir. Bu gezi kayıtlarında Hakasya, Krasnoyarsk vilâyeti ve komşu vilâyetlerdeki yerleşim yeri ve yeryüzü şekillerinin isimleri aşağı yukarı bugün Hakaşçada bulunan şekliyle ve de o bölge ağzını konuşan halkın fonetik özellikleriyle kaydedilmiştir. Onun dışında da pek çok kelimenin ağızlarda yer alan şekilleri kaydedilmiştir (Borgoyakov, 1981: 37; Z.D. Titov, *D.G. Messerschmidt, Dnevnik puteşestviya iz Tobolska, İz dnevnika D.G. Messerschmidta-issledovatelya narodov Sibiri. 1721-1725 gg.* <http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Messerschmidt/pred.phtml?id=1760>).

İkinci Kamçatka Gezisi (1733-1741)

Danimarkalı Vitus Bering'in yönettiği Birinci Kamçatka Gezisini (1721-1730) 1733-1741 yılları arasında yapılan Büyük Kuzey Gezisi adıyla da anılan İkinci Kamçatka Gezisi izlemiştir. Çeşitli ekiplerin bağımsız olarak hareket ettiği bu gezinin bilimsel kanadını tarihçi Gerrard Fridrih Müller (Almanca imlâ ile Gerhard Friedrich Müller), doğabilimci Johann Georg Gmelin gibi bilim adamları oluşturmuştur. G.F. Müller bütün Sibiryaya şehirlerinin arşivlerini araştırmış, Sibiryaya tarihi, coğrafyası ve ekonomisi üzerine pek çok belge ve bilgiye erişmiştir. Bunun yanısıra Sibiryaya'nın yerli halklarının

dilleri, maddi ve manevi kültürlerine ait de oldukça geniş bir malzeme elde etmiş, bu araştırmalarının sonucunda *İstoriya Sibiri* (Sibirya Tarihi) isimli 3 ciltlik eserini kaleme almıştır. Bu eser Miller'in sağlığında tamamen yayınlanamamış, ilk olarak eserin 1. cildi Almanca olarak „Sammlung Russischer Geschichte“ serisinde 1761, 2. cildi ise 1763 yılında basılmıştır. Rusçaları ise sadece 1 ve 2. ciltler 1787'de yayınlanabilmiştir (Miller, 1937: III). Bu eserin 3. cildi ise ancak Miller'in doğumunun 300. yılı anısına 2005 yılında yayınlanmıştır. Onun Rusya İnsani Bilimler Arşivinde yer alan ve hemen hemen kendi tarafından yayına hazır bir şekilde bırakılmış olan *Opisaniye sibirskih narodov/ Beschreibung von den sibirischen Völkern* isimli eseri ise A.H. Elert tarafından yayına hazırlanmaktadır (*Rossiyskiy gumanitarnyy nauçnyy fond: Proyekt po izdaniyu nauçnih trudov 2007 g.* <http://www.rfh.ru/p4-2-03-2007.html>); Kristina Kyuntsel'-Vitt, Sibir' v istoriografii XVIII-go veka, http://www.irkutsk.iriss.ru/ub/sbornik_Sib/_1.html)

G.F. Miller'in başkanlık ettiği ve yaklaşık 10 yıl boyunca devam eden gezilerin neticesinde Sibirya tarihi ve coğrafyası yanında, Sibirya'nın yerli halklarına ait bir kısım sözlük ve etnografik malze de elde edilmiştir. Miller tarafından derlenen malzemenin büyük kısmı *Tsentral'nyy gosudarstvennyy arhiv drevnih aktov*'da (TsGADA Dosya No: 513, 528, 529) bulunmaktadır. Miller, 1735 yılında Kaça nehri boyunda yaşayan Kaçlardan, İyus nehri koyunda oturan Kızıllardan, Abakan nehri boyunda yaşayan Sagay ve kısmen Kaçlar ve Koyballardan sözlük malzemesi derlemiştir. Bu malzeme *Leksikon, ili luçşe skazat' sobranie slov tatarskogo yazıka po vsem onago dialektam sibiri* (Tatar dilinin ve bütün diyalektlerinin söz varlığı, daha doğrusu söz derlemesi) adı altındaki kelime listesinde verilmiştir. Bu sözlükte Miller, ayrı bir başlık altında Kangatların dilinden de bahsetmiştir ki, bazı kaynaklara göre, Kangatlar Karagaslarla birlikte yaşıyorlardı. Ancak Krasnoyarsk vilayetinden ve Kangatlardan derlenen malzemenin karşılaştırılması büyük bir benzerliği ortaya koymaktadır. Bu da o zamanlar Hakas-Minusinsk çukurluğunda Kangatların dilinin Hakasçanın uzak bir ağız olarak bulunduğunu göstermektedir. Miller'in sözlüğünü bugünkü Hakasça ile karşılaştıran M. İ. Borgoyakov, bu kelime listesinin temel olarak Kaç ağız özelliklerini yansıttığını belirtmiştir. Yine Miller tarafından derlenmiş olan *Slovar' tatarsko - arinsko - kamaşinsko - kottsko - buryatsko - latinskiy* (Tatarca- Araca- Kamasince-Kotca-Buryatça-Latince Sözlük) (TsGADA, Dosya:199, No: 529, Bölüm:II) adlı çalışmada da "Tatarca" adı altında Kaç ağız malzemesi verilmiştir (Borgoyakov, 1973B: 111-120). Yine Miller'e ait olan *Sobraniye slov iz yazıka çulmskih tatar, kangatov, taygintsev i kamasintsev* isimli çalışma Merkezi Devlet Eski Belgeler Arşivinde (TsGADA) bulunmaktadır (Dosya:199, Belge 513, No:22). Buradaki malzeme büyük ölçüde "Leksikon" ile örtüşmektedir (Borgoyakov 1973b: 121).

Peter Simon Pallas tarafından düzenlenen bilimsel gezi (1768-1774)

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sibiryaya olan ilginin daha da artmasıyla zoolog ve botanikçi Peter Simon Pallas tarafından 1768-1774 yılları arasında Batı Sibiryaya, Altay'ı da içine alarak Doğu Sibiryanın önemli bir kısmı ve Baykal'ı da içine alan bir bilimsel gezi düzenlenmiştir. Bu gezinin katılımcıları olan Pallas ve Johann Gottlieb Georgi o zamanki Hakas boylarının söz varlığını derlemişlerdir. Onlar tarafından toplanan malzeme *Sravnitel'ne slovari vseh yazıkov i nareçiy, sobrannyye desnitsey Vsevoşayşey osobi imperatritsı Yekaterinu II* (St. Petersburg, 1787-1789) (Bütün dil ve ağızların karşılaştırmalı sözlükleri...) adı altında bir araya getirilmiştir. Bu eser 2 ciltlik el yazması halindedir. Bu sözlüğün ikinci baskısı ise "*Sravnitel'nyy slovar' vseh yazıkov i nareçiy po azbuçnomu poryadku raspolojenıy*" adıyla 1790-1791 yılları arasında dört cilt olarak basılmıştır. St.Petersburg'da M.E. Saltıkov-Şçedrin adındaki Halk Kütüphanesi, F.P. Adelung Koleksiyonunda "*Perevod Rossiyskogo slovar'ya na yazıki: kaçınskiy, kızıl'skiy, kandımskiy, sagayskiy i bel'tırskiy*" (Fond 7 Adelung F.P, No 102) adında bir eser mevcuttur. M.İ. Borgoyakov'a göre bu sözlük, yukarıda belirtilen "*Sravnitel'ne slovari...*" adlı çalışma için hazırlanmıştır. Bu sözlükte Sagay ve Beltirlerin aynı ağız konuştukları belirtilmiştir ki, bugün de Beltir ağızı Sagay ağızının bir alt ağızı olarak değerlendirilmektedir (Borgoyakov, 1973b: 121-123).

Grigoriy İvanoviç Spasski'nin çalışmaları

Ünlü tarihçi ve Sibirololog G.İ. Spasski 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Krasnoyarsk vilâyetinde uzun sürte yaşamış, Hakas, Altay ve Tuva halklarının kültürünü ve dilini incelemiştir. Onun çalışmalarının çoğu *Sibirskiy vestnik* (1818-1825) ve *Aziatskiy vestnik* (1825-1827) dergilerinde yayımlanmıştır. Spasski'nin çalışmalarının bir bölümü de Krasnoyarsk Bölgesi Devlet Arşivinde saklanmaktadır. Buradaki çalışmalardan biri de Rus dilindeki kelimelerin diğer Sibiryaya Türk halklarının dillerindeki karşılığının verildiği kelime listeleridir (*Slovar' yazıka, upotrebyayemogo kızıl'tsami, kaçıntsami i Sagaytsami, sobrannyy v 1804 godu*). Bu listelerden Koybal ve Motor dillerinin söz varlığını içerenler ünlü tarihçi L.P. Potapov'un *Proishojdeniye i formirovaniye hakasskoy narodnosti* (Abakan, 1957) isimli eserinde de yer almıştır. Spasski'nin arşivde yer alan *Nabroski o teleutah i beltrah, Narodı tatarskogo plemeni* (Krasnoyarskiy krayevoy Gosudarstvennyy arhiv, F.No: 805, Ed.hr. 85) gibi çalışmalar Hakasları oluşturan grupların dilleri ile ilgili bilgiler de içermektedir (Pataçakova 1973: 154).

Matthias Alexander Castrén'in çalışmaları

19. yüzyılın ilk yarısında Hakas ağızlarını daha etraflı bir biçimde inceleyen bilim adamı, dilbilimci ve etnograf M. A. Castrén'dir. 1845-1849 yılları arasında Urallar, Altay ve Sayan Dağları bölgesini gezen Castrén, bu süre içinde Minusinsk Bölgesinde de bulunmuş, Hakasların sözlü folklorundan da bir kısım malzeme derlemiştir. Kızıl, Sagay ve Beltirlerin gelenekleri, dünya görüşleri, dinî inançları ile ilgili kayıtlar da tutmuşsa da daha çok Koybal, Kaç, Kamasin, Karagas ve Soyotlarla ilgilenmiştir. Castrén'in çalışmaları Akademik Schiefner'in yardımıyla, onun ölümünden sonra yayımlanmıştır: *Versuch eines Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus der Tatarischen Mundarten des Minusinschen Kreises*, (Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St.Petersburg, 1857), *Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845-1849* (St.Petersburg, 1856), *Ethnologische Vorlesungen die Altaish Völker nedst Samojedischen Märchen und Tatarischen Heldensagen* (St.Petersburg, 1857), "Puteşestvie po Laplandii, Severnoy Rossii i Sibiri v 1838-1844, 1845-1849 gg.", *Magazin zenlevedeniya. Sobranie starih i novih puteşestviy*, ç.II, (Moskva, 1860). Yine Castrén ve Titov tarafından derlenen kahramanlık destanları Schiefner tarafından bir takım düzeltmelerle yayımlanmıştır: Schiefner A., *Heldensagen der Minussinschen Tataren rhythmisch bearbeitet...*, (St.Petersburg, 1859) (Borgoyakov, 1981: 125-127).

Castrén'in araştırmasını sürdürdüğü yıllarda, Castrén'in Samoyed ve Yenisey Ostyaklarının torunları saydığı Koyballar tamamıyla Türkleşmiş bulunuyorlardı. Ancak, yine de eski dillerinden birkaç kelime hatırlayabilen birkaç ihtiyar ile karşılaşabilmiştir. Samoyed ve Arin Ostyaklarından olan Motorlar da bu dönemde tamamen Türkleşmişlerdi ve dilleri Koyballara çok yakındı (Schiefner, 1957: V-VI)

Castrén, *Versuch eines Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus der Tatarischen Mundarten des Minusinschen Kreises* (1857) adlı eserinde Koybal ve Karagasların dillerini ses ve şekil bilgisi bakımından incelemiş, çalışmanın sonunda da "Tatarca-Almanca", "Almanca Tatarca Sözlük" ve Koyballardan kaydettiği 1425 mısradan oluşan bir kahramanlık destanının metnini Almanca tercümesi ile birlikte vermiştir.

Castrén'in çalışmalarında bazı seslerin ve gramer şekillerinin yanlış kaydedilmiş olmasına rağmen Hakas ağızlarının ses bilgisi ve grameri iyi bir biçimde incelemiştir. Nitekim W. Radloff da Castrén'in bu ağız ile oldukça kısa bir süre meşgul olduğunu, bu yüzden de bir takım hataların ve yetersizliklerin mazur görülmesi gerektiğini belirtmiştir (Radloff, 1868: XVII).

Castrén'in eserindeki yanlışlardan en göze çarpanı ünlülerin tespitindedir. Castrén, genellikle /ı/, /i/, /u/, /ü/ bulunması gereken yerlerde genellikle e işaretini kullanmıştır, meselâ, tutup yerine tutep gibi. Ya da /ı/ sesinin bulunması gereken

kelimeleri /i/ ile kaydetmiştir: s:ın “geyik” yerine sin gibi. Radloff, kayıtların, bu ağız konuşan bir kişiye kontrol ettirilmemiş olmasını eleştirmiştir (Radloff, 1882: 9).

Wilhelm Radloff (Vasiliy Vasilyeviç Radlov)'un çalışmaları

19. yüzyılın ikinci yarısında büyük dilciler W. Radloff ve Hakas dilbilimci N. F. Katanov'un çalışmaları ile Hakas ağız araştırmalarında yeni bir dönem başlamıştır. W. Radloff, 1860'lı yıllarda Hakas boyları arasında bulunarak onlardan folklor ve etnografya malzemesi derlemiştir. Radloff, Sagaylardan 12, Kaçlardan 3, Kızıllardan 3, Küeriklerden de 1 adet sözlü edebiyat ürünü derlemiştir. Bunlar Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskih plemen, jivuşçih Yujnoy Sibiri i Dzungarskoy stepi (ç.II, S. Peterburg 1868)'de yayımlanmıştır. Bu derlemelerdeki söz varlığı Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialecte (4 c., St. Petersburg, 1911) de yer almıştır. Phonetik der nördlichen Türksprachen (Leipzig 1882) adlı eserinde Abakan Tatarları adı altında topladığı Sagay, Kaç, Kızıl, Koyballar ve Küeriklerin dillerinin ses bilgisi bakımından incelemesi yer almaktadır. Etnografik malzemeyi ise Aus Sibirien (Leipzig, 1882) adlı eserinde değerlendirmiştir. Radloff bu eserinde Abakan ve Yüs bozkırında bulunan Hakas Türklerinden "Abakan Tatarları" diye bahsetmiş ve daha da küçük boylardan oluşan "Kaç, Sagay, Koybal ve Kızıl" adında dört büyük boy halinde toplandıklarını belirtmiştir (Radloff, 1994A: 195). Radloff'a göre Abakan Tatarları, gerek köken gerek dil, gerekse yaşayış tarzı bakımından farklı olan boyların zamanla ve birlikte yaşama neticesinde yakınlaşmasından oluşmuştu (Radloff, 1868: X-XIV).

Radloff'un sözlüğünde bugün kısa i ile telâffuz edilen kelimeleri normal /i/ ile, normal /i/ ile telâffuz edilen kelimeleri de /e/ ile kaydetmiştir. Ayrıca sızıcı küçük dil ünsüzü /h/ yerine de bütün ağızlarda ve bütün pozisyonlarda patlamalı /q/ sesini kullanmıştır. Ayrıca sadece büzülme neticesinde oluşan uzunlukları göstermiş, bugün de imlâda gösterilmeyen, ancak telâffuzda ortaya çıkan uzunlukları göz ardı etmiştir.

Nikolay Fedoroviç Katanov'un çalışmaları

Kendisi de bir Hakas olan ve kendi ana dili ile uğraşan N.F. Katanov'un çalışmaları Hakas ağız araştırmalarının temel taşı kabul edilmektedir. N. F. Katanov'un yayımlanmış en önemli eseri, *Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka, s ukazaniyem glavneyşih rodstvennih otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskogo kornya* (Türk kökenli diğer dillerle temel akrabalık ilişkilerinin gösterildiği Uryanhay dilinin araştırılması tecrübesi)'dir (Kazan, 1903). Bu temel eserde, Türkoloji ile ilgili onun zamanına kadar var olan bütün bilgiler sunulmuştur. Burada Hakas ağızlarının da ses ve şekil bilgisi özelliklerine yer verilmiştir. N. F. Katanov çalışmaları genel bir Hakas dilinden bahsetmemiş, ağızları o zaman genel Türk dilinin bağımsız lehçeleri gibi almıştır. Katanov'un başka bir büyük çalışması da *Nareçiya uryanhaytsev, abakanskih tatar i*

karagasov (Uryanhayların, Abakan Tatarlarının ve Karagasların lehçeleri)'dir (*Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskih plemen*, ç.IX, St. Petersburg, 1907). N.F. Katanov'un bu çalışmaları Hakasçanın ağızlarının araştırılmasında temel kaynaklardır. Bu eserlerin dışında Katanov'un 1957'de Kazan'da, Tataristan Devlet Arşivi'nde ele geçirilen Krasnoyarsk Gimnaziyumu'nda okuduğu yıllarda yazdığı *Grammatika sagayskogo nareçiya tatarskogo yazıka* (Tatar dilinin Sagay lehçesinin grameri) (2 c., Krasnoyarsk, 1884) büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın ilk cildi fonetik, morfoloji ve sentaksa ayrılmıştır. İkinci ciltte ise okuma metinleri, alıştırmalar ve kısa sözlük yer almaktadır. Katanov'un 15 Mayıs- 1 Eylül 1896'daki Minusin bölgesine yaptığı gezi raporu da (*Otçyot o poyezdke, soverşennoy s 15 maya po 1 sentyabrya 1896 g. v Minusinskiy okrug Yeniseyskoy gubernii*. Kazan', 1897) Sagay, Kaç ve Beltir ağızlarının tasvirini içermektedir (Borgoyakov, 1981: 138).

Bugün, Katanov'un bu çalışmalarının ancak tarihî değeri olduğu kabul ediliyor ise de bu çalışmalar Hakas Türkçesi ve ağızlarının oluşumu ve gelişimi tarihinin aydınlatılması bakımından büyük önem taşırlar.

Stepan Dmitriyeviç Maynagaşev'in çalışmaları

Sovyetler öncesi dönemdeki Hakas ağız araştırmacılarının en önemlilerinden birisi de Stepan Dmitriyeviç Maynagaşev'tir. 1913-1914 yıllarında Hakas köylerini dolaşarak Hakas ağızlarının özelliklerini gözlemlemeye çalışmıştır. Maynagaşev araştırmalarından o dönemde Şor ağızının Hakasya'nın en güneyinde yayıldığını, Mañağastar aalı ve Yukarı Töö'de Şor ağızının izleri bulunduğu, ancak yine de bu köylerin ağızlarının Sagay ağızına dâhil edilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Abakan'ın sol kıyısında Ust'-Yes ile Askiz arasındaki halkın soy bakımından kendilerini "Beltir" olarak ayırmalarına rağmen ağızlarının Sagay ağızından hiç ayrılmadığını belirtmiştir.

Yine Maynagaşev'in çalışmalarına göre, Koyballar Kaçlarla komşu topraklarda yaşıyorlardı ve kendilerini soy bakımından Koybal olarak ayırmakla birlikte dil bakımından Kaçlarla yakın ilişkide idiler. Maynagaşev ancak bir kısmı kağıda geçirilebilmiş olan ses kayıtlarından söz etmektedir. Ancak bu malzeme bu güne kadar dilciler tarafından değerlendirilmemiştir. Maynagaşev bu dönemde 50 adet ses kaydının yanısıra 251 adet de etnografik değeri olan fotoğraf ve çeşitli eşyayı toplamıştır. Bu malzeme St. Petersburg'da Rus Edebiyatı Enstitüsü Müzik Arşivi'nde korunmaktadır (Borgoyakov, 1981: 140-142).

3. Sovyet dönemi araştırmaları

Sovyet sonrası dönemi kendi içinde üç döneme ayırmak mümkündür.

1. 1920'li yıllardan 40'lı yılların başına kadar olan dönem,
2. 1940'lı yılların başından 50'li yılların başına kadar olan dönem,
3. 1950'li yılların başından 90'lı yılların başına kadar olan dönem (Borgoyakova 1998:22-23).

Birinci dönem, Hakas edebî dilinin oluşmaya başladığı dönemdir. Bu dönemde çocuk ve yetişkinlerin ana dillerinde kesintisiz olarak eğitim görebilmeleri, millî ve bölgesel gazetelerin Hakas Türkçesiyle basımı ve edebîyatın yayılması Hakas Türkçesinin aktif olarak her alanda kullanılmaya başlaması yanında Hakas ağızlarının yoğun olarak birleştirilmesi sürecini getirmiştir.

İkinci dönem, edebî dilin başlı başına gelişerek, giderek halk dilinden ayrılması ile birinci dönemden ayrılır. Bu durum özellikle çeviri edebîyatında ve "Hızıl aal" gazetesinin çeviri yazılarında farkedilmektedir. Bu dönemde çeviri edebîyatında olduğu gibi, kendi yazılarında da yazarlar kendi ağızlarının dilini kullanmaya başladılar (Borgoyakova, 1998; 22-23).

Üçüncü dönemde, 1944 yılında Dil Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsünün (HakNİYaLİ) kurulması ile diyalekoloji araştırmaları bu kurum çatısı altında yürütülmeye başlanmıştır. Bu güne kadar, diyalektoloji malzemesi toplamak üzere bilimsel araştırma gezileri bu kurum tarafından düzenlenmiştir ve halen değişik ölçülerde bu geziler sürdürülmektedir. Böylece Hakas ağızlarının ve genel olarak Hakas Türkçesinin özelliklerinin ortaya çıkarılmasına çalışılmaktadır.

1947-1948 yılları arasında Hakasya'nın bazı bölgelerine diyalektoloji malzemesi toplamak üzere geziler düzenlenmiş, bu gezilere Abakan Pedagoji Enstitüsü öğrencileri katılarak bir takım dil malzemesi toplamışlardır. Ancak bu malzemeler diyalektoloji çalışmalarında kullanılabilecek nitelikte değildir (Çankov, 1958: 111).

Bu yıllarda Kızıl ağızı, N.G. Domojakov tarafından incelenmiş ve 1948 yılında bilimler adayı tezi olarak sunulmuştur (Opisaniye kızıl'skogo dialekt hakasskogo yazıka, Abakan 1948). N.G. Domojakov, Çulım Tatarlarının Kızıllardan ayrılan bir grup olduğunu kabul etmiş, Çulım Tatarlarının dillerini "Kızıl diyalektinin Aşağı İyus ağızı" olarak değerlendirmiştir (Domojakov, 1948: 9). Aynı yıl A.İ. İnkijekova Grekul Sagay ağızını (Sagayskiy dialekt hakasskogo yazıka, Moskva, 1948), 1952 yılında ise V.G. Karpov Sagay ağızının Çılan alt ağızını incelediği bilimler adayı tezini (Opisaniye çilanskogo govora sagayskogo dialekt, Moskva, 1952) savunmuştur.

Bu dönemde Hakas ağız alanı araştırmaları alanında eser veren Batılı araştırmacı Aulis J. Joki'nin Kaç ve Kızıl ağızına ait söz varlığı üzerine çalışması 1953 ve 1956 yıllarında yayınlanmıştır (Wörterverzeichnis der Kızıl Sprache. Studia Orientalia, XIX, 1, 3-47 Helsinki, 1953; Kai Donners kleinere Wörterverzeichnisse. IV. Katschatarisch. JSFOu, 58, 1956, 18-25). Samoyedçede alıntı kelimeleri incelediği Die Lehnwörter Des Samojedischen adlı eserinde de Hakas ağızlarının söz varlığı ile ilgili malzeme yer

almıştır (Die Lehnwörter Des Samojesischen, Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 103, Helsinki, 1952).

1953 yılında Hakas edebî dilinin ağız temelini gözden geçirildiği, Hakas edebî dilinin gelişmesine yönelik bölgesel bir konferans düzenlenmiştir. Bu dönemde Hakas diyalektolojisinin sorunları N.K. Dmitriyev, F.G.İshakov, N.A. Baskakov gibi bilim adamlarının araştırmalarına yansımıştır.

1953 yılında A.İ. İnkijekova-Grekul ile N.A. Baskakov'un yayınladıkları Hakasça-Rusça sözlüğe ekledikleri gramer kısmında da Hakas ağızlarının genel tasviri yapılmıştır (Hakasskiy yazık. Fonetičeskaya struktura, slovarniy sostav i grammatičeskiy stroy, Hakassko-russkiy slovar', Moskva, 1953). Yine, N.A. Baskakov ve A.İ. İnkijekova-Grekul'un 1954 yılında birlikte yayınladıkları "Hakas Dilinin ve Diyalektlerinin Fonetik Özellikleri" (Fonetičeskiye osobennosti hakasskogo yazıka i yego dialektov, Trudı instituta yazıkoznaniya AN SSSR, T.IV, 1954) başlıklı çalışmada Hakas ağızları kısaca tasvir edilmiş, zaman zaman birbirleriyle, genellikle edebî dil ile karşılaştırılarak her ağzın kendine has ses bilgisi özellikleri üzerinde durulmuştur.

Aynı yıl N.K. Dmitriyev ve F.G.İshakov'un birlikte yayınladıkları Voprosı izuçeniya hakasskogo yazıka i yego dialektov (Abakan, 1954) başlıklı çalışmada Hakas ağızları ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından incelenmiş, Kaç ağzının Koybal alt ağzı ve Sagay ağzının Beltir alt ağzına ait malzemeler de sunulmuştur.

1953 yılında G. F. Babuşkin tarafından hazırlanmış olan Hakas ağızlarının karşılaştırmalı tasvirinden oluşan çalışma (Oçerki sravnitel'nogo opisaniya hakasskih dialektov) el yazması halindedir (Pataçakova (Red.) 1973a: 157).

1957 yılında D.İ. Çankov tarafından yayınlanmış olan Soglasniye hakasskogo yazıka (Hakas dilinin ünsüzleri) (Abakan, 1957) isimli deneysel fonetik çalışması olan eser büyük ölçüde Sagay ve Kaç ağızlarının ünsüzlerinin çıkarılışındaki farklılıklara da değinmektedir.

HakNİİYaLİ'nin Dil Bölümü tarafından 1960 yılında da Kaç ağzının ses, şekil bilgisi ve söz varlığının araştırılması için Ust'-Abakan ve Uybat havzasına bir gezi düzenlenmiştir. Bu araştırma neticesinde özellikle Sagay ve Kaçları birleştiren sovhoz ve kolhozların bulunduğu Uybat havzasında dilin de karışık bir karakter gösterdiği tespit edilmiştir. Kendini Sagay sayan kaynak kişilerin dillerinin Kaç ağzı özellikleri taşıdığı görülmüş, böylece, Uybat ağzı Kaç ve Sagay ağızları arasında bir geçiş alt ağzı kabul edilmiştir (Pataçakova, 1963: 165-167).

D.İ Çankov'un "O sostoyanii dialektologičeskoj rabotu v Hakasii", (1958), D.F. Pataçakov'un "O dialektologičeskoj rabote v Hakasskom NİİYaLİ (1963a), "Ouçyot o rabote dialektologičeskoj ekspeditsii Hakasskogo NİİYaLİ v 1960 godu" (1963b) başlıklı yazıları söz konusu dönemlerdeki diyalektoloji çalışmalarının durumunu tasvir etmesi bakımından önemlidir.

İlerleyen yıllarda M.İ. Borgoyakov Beltir ağzını (Bel'tirskiy govor hakasskogo yazıka, Abakan, 1963), D. F. Pataçakova Kaç ağzını incelemiş ve bilimler adayı tezi olarak sunmuştur (Kaçinskiy dialekt hakasskogo yazıka, Novosibirsk, 1965). Şor ağzı ise, N.N. Mejekova tarafından 1975 yılında incelenerek tez çalışması olarak savunulmuştur (Opisanie şorskogo dialekt hakasskogo yazıka, Moskva 1975). Bu eserler bugün Hakas Bilimsel Araştırma Enstitüsü El Yazmaları Fondu'nda bulunmaktadır.

Hakas ağzlarının araştırılmasına büyük katkıları olan bilim adamlarından biri D. F. Pataçakova'dır. Özellikle Kaç ağzının söz varlığı, fonetiği ve grameri üzerine geniş bir malzeme toplayarak Kaçinskiy dialekt hakasskogo yazıka adlı bilimler adayı tezini yazarak 1965 yılında Sovyet Bilimler Akademisi Sibirya Bölümü'ne bağlı Tarih, Filoloji, Felsefe Enstitüsü'nde savunmuştur. D.F. Pataçakov, bu çalışmasında Kaç ağzının dört alt ağzını tespit etmiştir: Abakan, Uybat, Beloiyus, Staroiyus

Darya Fyodorovna Pataçakova diğer Hakas ağzları üzerine de malzeme toplamış, Hakas dilinin diyalektoloji sorunlarına eğilerek değerli makaleler yazmıştır: "Sistema zvukov kaçinskogo dialekt(Kaç diyalektinin ses sistemi)" (1959), "Nekotone nablyudeniya nad leksioy kaçinskogo dialekt (Kaç ağzı söz varlığı üzerine bazı gözlemler"" (1969), "Sposobı vırajeniya kategorii mnojestvennosti v kaçinskom dialekte (Kaç diyalektinde sayı kategorisinin ifade yolları)" (1964), "Kategoriya padeja v kaçinskom diyalekte (Kaç diyalektinde hal kategorisi)" (1966), "Sagayskiy dialekt (Sagay diyalekti)" (1973), "Formirovaniye priznakov dialektного çleneniya hakasskogo yazıka (Hakas dilinin dialekt ayrımlarının belirtilerinin şekillenmesi)" (1974), "K istorii formirovaniya dialektnih razliçiy v hakasskom yazıke (Hakas dilinde diyalekt ayrımlarının şekillenmesi tarihine dair)"(1975), "Formı nastoyaşçego vremeni v kızıl'skom dialekte hakasskogo yazıka (Hakas dilinin Kızıl diyalektinde şimdiki zaman şekilleri)" (1976b), "Formı povelitel'no-jelatel'nogo nakloneniya v dialektah hakasskogo yazıka (Hakas dilinin diyalektlerinde emir-dilek çekimi şekilleri)" (1977), "Liçnaya forma na -sım v dialektah hakasskogo yazıka (Hakas dilinin diyalektlerinde bildirme şekli -sım)" (1980) vb.

Hakas ağız araştırmaları konusunda çok önemli çalışmalar bırakan bir Hakas bilim adamı da M.İ. Borgoyakov'tur. Borgoyakov Beltir ağzını (Bel'tirskiy govor hakasskogo yazıka, Abakan, 1963) konu alan tezini 1963 yılında savunmuş, "Nekotorye fonetiçeskiye i morfologiçeskiye osobennosti bel'tirskogo govora hakasskogo yazıka" (1964), "Bel'tirskiy govor sagayskogo dialekt" (1973a) gibi makalelerle de Beltir ağzının genel tasvirini yapmıştır. Borgoyakov'un Kaç ağzı ile ilgili de çalışması vardır: "O perehode 's' v 'ç' v kaçinskom dialekte hakasskogo yazıka" (1973c).

Borgoyakov'un özellikle Hakas ağzlarının tarihi gelişimi ve birbirleri ve diğer

lehçelerle ilişkilerini inceleyen çalışmalarını dikkat çekmektedir. Onun İstoçniki i istoriya izuçeniya hakasskogo yazıka "Hakas Dilinin Araştırılmasının Kaynakları ve Tarihi" başlıklı monografisi hem standart Hakas Türkçesinin oluşması, hem de Hakas ağızlarının ölü ve yaşayan ağızlarının gelişimi konusunu aydınlatan çok önemli bir eserdir (Borgoyakov 1981). Onun 1976 yılında yayımladığı "İz istorii formirovaniya dialektnih osobnostey xakasskogo yazıka" başlıklı makalesi de Hakas ağızlarının şekillenmesi tarihine ayrılmıştır (1976). "Slovarnıye materialı po hakasskim dialektam XVIII v." Başlıklı makalesinde de 18. yüzyıl kaynaklarında verilen Hakas ağız malzemesini değerlendirmiştir (1973b). Onun "Ob odnoy osobnosti sagayskogo dialekta" (1960) başlıklı makalesi de Yenisey yazıtlarının dili ile Hakas Türkçesindeki bir özelliğin birleşmesine dikkat çekmektedir. V.G. Karpov ile birlikte yayınladıkları "Hakasskiye dialekti v yazık kurgızov uyezda Fuyuy" başlıklı makalede Hakas ağızları ile Çin'de yaşayan Fu-Yu Kırgızlarının dillerindeki ortak özelliklere dikkat çekilmektedir (1977).

Bu yıllarda N. N. Mejekova özellikle Hakas Türkçesinin Şor ağzının araştırılmasına yönelik çalışmalarını ile dikkati çekmektedir. Onun bilimler adayı tezi olan Opisanie şorskogo dialekta hakasskogo yazıka (Moskva 1975) dışında "Şorskiy dialekt (Şor diyalekti) (1973)", "Konsonantizm v şorskom dialekte hakasskogo yazıka (Hakas Dilinin Şor Diyalektinde Ünsüzler (1989)" gibi makaleleri vardır.

Hakas ağızları üzerine değerli bilim adamlarının makalelerinin toplandığı bir çalışma da Hakas dilinin diyalektleri (Dialekti hakasskogo yazıka, Abakan, 1973)'dir. Bu kitapta Hakas ağızlarının söz varlığı, fonetik ve gramatikal özellikleri, yayılma alanları çeşitli bilim adamları tarafından ele alınmıştır. Bu eserde Kaç ve Sagay ağızları D.F. Pataçakova, Şor diyalekti Mejekova, Sagay ağzının Beltir alt ağzı M.İ. Borgoyakov tarafından tasvir edilmiş, V.Ya. Butanayev 1965-1966 yıllarında Bograd rayonundaki Kaçlarda derlediği söz varlığı malzemesini sunmuştur. M.İ. Borgoyakov 18. yüzyılda Hakas ağızları üzerine yapılan araştırmaları incelemiş, Messerschmidt'in, Miller'in, Pallas'ın çalışmalarında yer alan malzeme sunulmuştur. G.İ Spasskiy tarafından 1804 yılında Kızıl, Kaç ve Sagaylardan derlenen malzeme de bu eserde yer almıştır. N.F. Katanov'un Grammatika sagayskogo nareçiya tatarskogo yazıka isimli çalışmanın ses bilgisi bölümünden kısaltılarak hazırlanmış olan bir makale de "O zvukah sagayskogo dialekta (Sagay Diyalektinin Sesleri Üzerine)" başlığıyla Dialekti hakasskogo yazıka'da verilmiştir.

1980'lere gelindiğinde ağızların ünlü ya da ünsüz sistemlerinin ayrı ayrı incelendiği çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Hakas Türkçesinin Şor ağzının ünsüz sistemi üzerine K.R. Radionova'nın "İssledovaniye konsonantizma şorskogo dialekta hakasskogo yazıka" adlı makalesi 1984 yılında Novosibirsk'te yayımlanmıştır (Radionova 1984). Mejekova ise Şor ağzının ünsüz sistemini incelemiştir (Mejekova 1989). Hakas ağızlarının ünlü sistemleri üzerine daha sonra bir monografi çıkararak olan

G.V. Kışımova'nın bu yıllarda Sagay ağzının ünlülerinin çıkarılış özelliklerini inceleyen bir makalesi yayımlanmıştır (Kışımova 1989).

3. Çağdaş (Sovyet sonrası) dönem araştırmaları

Sovyet sonrasındaki dönemde yapılan çalışmaların daha çok ağzların genel tasvirinden çok belirli bir özelliğin ele alınarak incelenmesi şeklinde olduğu dikkati çeker.

1990 sonrası dönemde doğrudan Hakas ağzları üzerine çıkmış olan ilk yayın Hakasskaya dialektolojiya (Hakas diyalektolojisi)'dir (Abakan, 1992). Çeşitli bilim adamlarının Hakas ağzları üzerine makalelerinin bir araya getirildiği bu eserde D.F. Pataçakova'nın Hakas dilinin millî özelliklerinin şekillenmesinde ağzların rolünü ele alan "O roli dialektov v formirovanii natsional'nın osobennostey hakasskogo yazıka" ile ağzlarda ön sıradan ünlülerle birlikte kullanılan /g/ ve arka sıradan ünlülerle birlikte kullanılan /ğ/ seslerinin düşmesine ya da korunmasına bağlı olarak ortaya çıkan farklı şekiller üzerine olan "Dialektıye razlıçıya, voznişkiye vsledstviye evolyutsii soglasnih ğ i g" başlıklı makalesi yayımlanmıştır. Yine bu eserde O.V.Subrakova'nın Beltir ağzının hal sistemi, O.P. Anjiganova'nın Koybal ağzı üzerine "Koybal'skiy govor hakasskogo yazıka (O nekotorih osobennostyah glasnih po materialam DATYaS," V.D. Çertikova'nın Verh-Kindırla köyü ağzı üzerine Affiksı skazuyemosti v govore naseleniya ulusa Verh-Kindırla,, A.S.Kızlasov'un Hakas ağzlarında paba, aba, ada "baba" kelimelerini inceleyen Termini krovnogo rodstva paba, aba, ada otets v dialektah hakasskogo yazıka yazıları yer almış, ayrıca eserin sonunda bütün Hakas ağzlarına ait metinler verilmiştir. D.F. Pataçakova'nın 1995 yılında yayımlanan Kızıl'skiy dialekt hakasskogo yazıka "Hakas Dilinin Kızıl Diyalekti" (Abakan, 1995) adlı çalışması Kızıl ağzının kısa grameri ve kısa sözlüğünden ibarettir.

Son yıllara ait bir çalışma da G.V. Kışımova'nın Sagay ve Kaç ağzlarındaki ünlü fonem sistemlerini inceleyen deneysel fonetik çalışmasıdır (Sostav i sistemi glasnih fonem sagayskogo i kaçınskogo dialektov hakasskogo yazıka, Eksperimental'no-fonetiçeskoye issledovaniye, Novosibirsk, 2001). Çalışmalarını daha çok Hakas Türkçesinin Sagay ağzında yoğunlaştıran genç araştırmacı V. V. Subrakova'nın da Sagay ağzının ses sistemiyle ilgili yazıları yayımlanmaktadır (Subrakova V.V., 2000, 2001). Hakas Türkçesinin Hakas Türkçesinin ağız sözlüğü V.A. Borgoyakov başkanlığında N.F.Katanov Devlet Üniversitesi, Sayan-Altay Türkolojisi Enstitüsü çatısı altında devam ettirilmektedir. Ünlü Rus asıllı Hakasya'lı Türkolog V.G.Karpov N.F.Katanov Devlet Üniversitesi, Sayan-Altay Türkolojisi Enstitüsü çatısı altında öğrencilerin kendi köylerinin ağzlarını ses bilgisi ve gramer açısından incelediği bitirme tezleri ile enstitünün diyalektoloji arşivini zenginleştirmekte, bu sayede pek

çok Hakas köyünün ağız özellikleri kayıt altına almaktadır. Genç Hakas Türkologlardan M.A. Medvedeva (Borgoyakova) daha çok edebî dil-ağız ilişkisi konusundaki çalışmalarıyla dikkati çekmektedir (Borgoyakova 1998, 2003). Prof. V.G.Karpov yönetiminde Hakas Türkçesindeki edebî eserlerin dilinde ağızların etkilerini incelediği doktora tezini tamamlamak üzeredir. V.A. Borgoyakov daha çok avcılık ile ilgili söz varlığının Hakas ağızlarındaki durumunu inceleyen yazıları ile dikkati çekmektedir. Borgoyakov'un henüz yayınlanmamış olan tez çalışması da Hakas ağızlarında avcılık ve balıkçılık ile ilgili söz varlığı üzerinedir (Borgoyakov Vladislav Aleksandroviç, Leksika ohoti i ribalovstva v dialektah hakasskogo yazıka: Dissertatsiya kand. Fil. Nauk: 10.02.02, Moskva, 2001). Hakas Bilimsel Araştırma Enstitüsü çatısı altında ise O.V. Subrakova çeşitli ağızların ses ve gramer özellikleri ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir. Son yıllarda Hakas Türkçesinin ağızlarının araştırılmasına yönelik bir çalışma da Türkiye'de yapılmıştır. Gülsüm Killi'nin "Hakas Türkçesinin Ağızları" başlıklı doktora tezi Hakas Türkçesinin ağızlarının karşılaştırmalı ve art zamanlı olarak incelenmesinden ibarettir. Japonya'da Yulia Koloskova ve Daria Bronnikova'nın Sagay ağzının temel fiil söz varlığını ortaya koyan yazıları 2002 yılında yayımlanmıştır. Amerika'da Living Tongues Institute for Endangered Languages'in iki üyesi Dr. Gregory D.S. Anderson ve K. David Harrison'un da Hakas ağızlarının diğer Sibirya dilleri ile ilişkisini kuran çalışmaları vardır.

4. Sonuç

18. yüzyıl başlarına kadar indirilebilen Hakas ağız alanı araştırmaları kabaca Sovyet öncesi, Sovyet dönemi ve çağdaş dönem olarak ayrılabilir. Sovyet öncesi çalışmaların çoğu genel olarak Sibirya'nın keşfi için çıkan bilimsel gezilere katılanların dolaylı olarak bir kısım söz varlığının derlenmesi şeklindedir. Bunlar, bugün kaybolmuş olan Hakas ağızlarının o dönemdeki durumu ile ilgili önemli veriler sunarlar. Ayrıca bu eserlerdeki malzemeler Hakas Türkçesinin ağızlarının tarihsel gelişimini de izlemek mümkündür. Doğrudan Hakas ağızlarının dilbilimsel amaçlarla derlenmesini bu dönemde Castrén ile başlatmak mümkündür. Castrén'i Radloff ve ilk Hakas dilbilimci N.F.Katanov'un çalışmaları izlemiştir. S.D. Maynagaşev'in yaptığı en eski bant kayıtları bu gün arşivlerde korunmaktadır.

Sovyet döneminde 1944 yılında Dil Edebîyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsünün (HakNİYaLİ) kurulması ağız araştırmaları bakımından yeni bir dönemi başlatmıştır. Hakas ağızları Enstitü tarafından Hakasya'nın çeşitli köylerine düzenlenen bilimsel gezilerle köy köy kaydedilmiş, Hakas ağızlarının genel olarak sınırları çizilmeye çalışılmış, geçiş ağızları tespit edilmiştir. Bu dönemde daha çok belirli ağızların ya da belirli alt ağızların betimlemesinden oluşan çalışmalar bilim

adayı tezi olarak savunulmuştur. Ancak bugüne kadar bu eserler yayınlanmamıştır. Hakas ağız alanı çalışmaları giderek söz konusu ağızlarda yer alan ses bilgisi, şekil bilgisi ya da söz varlığı ile ilgili belirli bir özelliğin derinlemesine incelendiği çalışmalar ile devam etmiştir. Teknolojik imkânların artmasıyla fonetik laboratuvarlarında yapılan deneysel fonetik çalışmaları Sovyet sonrası dönemin ortalarında ünlü Hakas dilbilimci D.İ. Çankov ile başlamıştır ve günümüzde de daha da gelişerek devam etmektedir. Günümüzde hem Hakasya'da hem de Hakasya dışında çeşitli fakülte ve enstitülerde Hakas ağızları ile ilgili çalışmalar sürekli artan bir ilgi ile devam etmektedir.

Kaynaklar

- ANJİGANOVA O.P. (1992) Koybal'skiy govor hakasskogo yazıka (O nekotorih osobennostyah glasnih po materialam DATYaS". *Hakasskaya dialektologiya*, Abakan, 51-64.
- ANJİGANOVA O.P., PATAÇAKOVA D.F., SUBRAKOVA O.V. (Red.) (1992) *Hakasskaya dialektologiya*, Abakan.
- BASKAKOV N. A., A. İ. İNKİJEKOVA-GREKUL (1954) *Fonetiçeskiye osobennosti hakasskogo yazıka i yego dialektov*, Trudi instituta yazıkoznaniya AN SSSR, T.IV, 1954
- BORGOYAKOV M. İ. (1960) Ob odnoy osobennosti sagayskogo dialektu. *Uçenyye zapiski Xakasskogo NİİYaLİ*, vıpVIII, 1960. 185-186.
- BORGOYAKOV M. İ. (1963) *Bel'tırskiy govor hakasskogo yazıka*, Abakan. (El yazması).
- BORGOYAKOV M. İ. (1964a) Nekotoriye fonetiçeskiye i morfologiçeskiye osobennosti bel'tırskogo govora hakasskogo yazıka. *Uçenyye zapiski Xakasskogo NİİYaLİ*, vıp.X, 1964.
- BORGOYAKOV M. İ. (1973a) Bel'tırskiy govor sagayskogo dialektu. *Dialekti hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva, 80-104.
- BORGOYAKOV M. İ. (1973b) Slovarniye materialı po hakasskim dialektam XVIII v. *Dialekti hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva, 109-135.
- BORGOYAKOV M. İ. (1973c). O perehode 's' v 'ç' v kaçınskom dialekte hakasskogo yazıka. *Sov'yetskaya tyurkologiya*, 3, 79-80.
- BORGOYAKOV M. İ. (1976) İz istorii formirovaniya dialektnih osobennostey hakasskogo yazıka. *Uçenyye zapiski Xakasskogo NİİYaLİ*, vıp.XX, 111-122.
- BORGOYAKOV M. İ. (1981) *İstoçniki i istoriya izuçeniya hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva.
- BORGOYAKOV M. İ., V.G. KARPOV (1977) Hakasskiye dialekti v yazık kırgızov uyezda Fuyuy (KNP). *Voprosı hakasskoy filologii (Sbornik nauçnih trudov)*, Abakan. 124-132.
- BORGOYAKOV V. A. (2001a) *Leksika ohotı i ribalovstva v dialektah hakasskogo yazıka*: Dissertatsiya kand. Fil. Nauk: 10.02.02, Moskva.
- BORGOYAKOV V. A. (2001b) Nazvaniye hişçnih zverey (po materialam dialektov hakasskogo yazıka. *Yejegodnik İnstituta sayano-altayskoy tyurkologii V*, Abakan: İzdatel'stvo Xakasskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.F. Katanova, 60-62.
- BORGOYAKOV V. A. (2003) Nazvaniya puşnih zverey (po materialam dialektov hakasskogo yazıka. *Nauçnoye naslediy N.F. Katanova i sovremennoye vostokovedeniye: Mejdunarodnaya nauçnaya konferentsiya posvyaşçennaya 140-letiyu so dnıya rojdeniya N.F.Katanova*, Abakan: İzdatel'stvo Xakasskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.F. Katanova, 78-89.

- BORGOYAKOVA M. A. (1998) O sostoyanii izuçeniya dialektov hakasskogo yazıka. *Yejegodnik İnstituta sayano-altayskoy tyurkologii II*, Abakan: İzdatel'stvo Xakasskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.F. Katanova, 20-25.
- BORGOYAKOVA M. A. (2003) K voprosu o rassirenii dialektnoy bazı xakasskogo literaturnogo yazıka. *Nauçnoye naslediye N.F. Katanova i sovremennoye vostokovedeniye: Mejdunarodnaya nauçnaya konferentsiya posvyaşçennaya 140-letiyu so dnıya rojdeniya N.F.Katanova*, Abakan: İzdatel'stvo Xakasskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.F. Katanova, 65-70.
- BUTANAYEV, V. Ya. (1973) Materialı po leksike kaçıntsev Yeniseya. *Dialekti hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva, 105-108.
- CASTRÉN, M.A. (1857) *Versuch eines Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus der Tatarischen Mundarten des Minusinschen Kreises*, St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- ÇANKOV D. İ. (1957) *Soglasniye hakasskogo yazıka*. Abakan.
- ÇANKOV D. İ. (1958). O sostoyanii dialektologičeskoy raboti v Hakasii, *Voprosı dialektologii tyurkskih yazıkov*, Baku, 111-112.
- ÇERTIKOVA M.D. (1992) Affiksı skazuyemosti v govore naseleniya ulusa Verh-Kindirla, *Hakasskaya dialektologiya*, Abakan, 65-71.
- DOMOJAKOV N.G. (1948) *Opisaniye kızılskogo dialektı hakasskogo yazıka*. Kandidatskaya dissertatsiya. (El yazması).
- DOMOJAKOV N.G. (1956) O nekotorih osobennostyax sagayskogo i hakasskogo (kaçınskogo) dialektov. *Zapisiki Xakasskogo NİŸYaLİ*, Vıp.IV, Abakan.64-70.
- DOMOJAKOV N.G. (1960) Nijneyustsı (materialı po yazıku). *Zapiski Xakasskogo NİŸYaLİ*, vıp.VIII, Abakan, 187-210.
- DMİTRİYEV N.K., F.G. İSHAKOV (1954) *Voprosı izuçeniya xakasskogo yazıka i yego dialektov*, Abakan.
- İNKİJEKOVA-GREKUL A. İ. (1948) *Sagayskiy dialekt xakasskogo yazıka*. Moskva. Kandidatskaya diaasertatsiya. (El yazması).
- İNKİJEKOVA-GREKUL A. İ., N. A. BASKAKOV (1953) Hakasskiy yazık. Fonetičeskaya struktura, slovarniy sostav i grammatičeskij stroy. *Hakassko-russkiy slovar'*, Moskva, 1953.
- JOKİ Aulis J. (1952) *Die Lehnwörter Des Samojedischen, Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 103, Helsinki.
- JOKİ Aulis J. (1953) Wörterverzeichnis der Kızıl Sprache. *Studia Orientalia*, XIX, 1, 3-47 Helsinki.
- JOKİ Aulis J. (1956) Kai Donners kleinere Wörterverzeichnisse. IV. Katschatatarisch. *JSFOu*, 58, 18-25.
- KARPOV V. G. (1952) *Opisaniye çilanskogo govora sagayskogo dialektı*, 1952. (El yazması).
- KATANOV N. F. (1884) *Grammatika sagayskogo nareçiya tatarskogo yazıka*, Krasnoyarsk. (El yazması).
- KATANOV N. F. (1897) *Otçyot o poyezdke, soverşennoy s 15 maya po 1 sentyabrya 1896 g. v Minusinskiy okrug Yeniseyskoy guberni*, Kazan.
- KATANOV N. F. (1903) *Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka*, Kazan.
- KATANOV N. F. (1973) O zvukax sagayskogo dialektı. *Dialekti hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva, 67-79.
- KIŞTIMOVA G. V. (1989) Artikulyatsionniye xarakteristiki gıasnıh sagayskogo dialektı hakasskogo yazıka. *Zvukovıye sistemi Sibirskix yazıkov*, Novosibirsk: Akademiya nauk SSSR Sibirskoye otdeleniye, 46-67.

- KIŞTIMOVA G. V. (2001) *Sostav i sistemu glasnuh fonem sagayskogo i kaçınskogo dialektov hakasskogo yazıka*, Eksperimental'no-fonetiçeskoye issledovaniye, Novosibirsk.
- KIZLASOV A. S. (1992) Termini krovnogo rodstva *paba, aba, ada* otets v dialektah hakasskogo yazıka. *Hakasskaya dialektologiya*, Abakan, 77-84.
- KİLLİ G. (1996) *Kuzeydoğu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
- KİLLİ G. (2002). *Hakas Türkçesinin Ağızları*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOLOSKOVA Y., Daria Bronnikova (2002) Basic verbal vocabulary of the Sagay dialect of Khakas. *Basic Materials in Minority Languages 2002, (Part 2)*, (Ed. Tasaku Tsunoda), (ELPR Publications Series B-008), Osaka: Osaka Gakuin University, 2002, 15-24
- KYUNTSEL'-VITT Kristina, *Sibir' v istoriografii XVIII-go veka*. http://www.irkutsk.iriss.ru/ub/sbornik_Sib/_1.html (20.09.2007).
- ANDERSON, Gregory D.(2005) *Language Contact in South Central Siberia*, XIII, Turcologica, Vol. 54 , Wiesbaden: Harrassowitz Verlag
- MEJEKOVA N. N. (1969). *Opisaniye şorskogo dialektı hakasskogo yazıka*, Moskva. Kandidatskaya dissertatsiya. (El yazması).
- MEJEKOVA N. N. (1973) Şorskiy dialekt. *Dialektı hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva, 49-66.
- MEJEKOVA N. N. (1989) Konsonantizm v şorskom dialekte hakasskogo yazıka. *Zvukovniye sistemy Sibirskix yazıkov*, Novosibirsk: Akademiya nauk SSSR Sibirskoye otdeleniye, 74-78.
- MESSERSCHMIDT D. G. (1962) *Forschungsreise durch Sibirien 1720-1727, Tagebuchaufzeichnungen*. Teil I, Januar 1721-1722, Berlin.
- MESSERSCHMIDT D. G. (1966) *Forschungsreise durch Sibirien 1720-1727, Tagebuchaufzeichnungen*. Teil 2 Januar 1723-Mai 1724. Berlin.
- MİLLER G. F. (1937). *İstoriya Sibiri*, Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- PATAÇAKOVA D.F. (1959) Sistema zvukov kaçınskogo dialektı. *Uçeniye zapiski HakNİİYaLİ*, Abakan, Vıp.VII, 21-51.
- PATAÇAKOVA D.F. (1960) Nekotoriye nablyudeniya nad leksikoy kaçınskogo dialektı hakasskogo yazıka. *Uçeniye zapiski Hakasskogo NİİYaLİ*, vıp.VIII, Abakan, 93-100.
- PATAÇAKOVA D.F. (1963a) O dialektologičeskoy rabote v Hakasskom NİİYaLİ. *Voprosi dialektologii tyurkskih yazıkov*, T.III, Baku, 204-207.
- PATAÇAKOVA D.F. (1963b) Otçyot o rabote dialektologičeskoy ekspeditsii Hakasskogo NİİYaLİ v 1960 g. *Uçeniye zapiski Hakasskogo NİİYaLİ*, vıp.IX Abakan, 165-175.
- PATAÇAKOVA D.F. (1964) Sposobi vrajeniya kategoriy mnojestvennosti v kaçınskom dialekte hakasskogo yazıka. *Uçeniye zapiski Hakasskogo NİİYaLİ*, vıp.X, Abakan, 165-175.
- PATAÇAKOVA D.F. (1965) *Kaçınskiy dialekt hakasskogo yazıka*, Novosibirsk. Kandidatskaya dissertatsiya. (El yazması).
- PATAÇAKOVA D.F. (1966) Kategoriya padeja v kaçınskom dialekte, *Voprosi dialektologii tyurkskih yazıkov*, Baku, 153-166.
- PATAÇAKOVA D.F. (1969) *Oçerk dialektov hakasskogo yazıka, Oçerki dialektov tyurkskih yazıkov*, Moskva.
- PATAÇAKOVA D.F. (Red.) (1973a) *Dialektı hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva.
- PATAÇAKOVA D. F. (1973b) Kaçınskiy dialekt. *Dialektı hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva, 7-27.
- PATAÇAKOVA D. F. (1973c) Sagayskiy dialekt. *Dialektı hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye

- otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva, 28-48.
- PATAÇAKOVA D. F. (1973d) K voprosu formirovaniya priznakov dialektного çleneniya. *Tezisi doklada, Soveşçaniye po obşçim voprosam dialektologii, istorii yazıka*, Moskva.
- PATAÇAKOVA D. F. (1974) Formirovaniya priznakov dialektного çleneniya hakasskogo yazıka (Na materiale fonetiki). *Sovetskaya tyurkologiya*, No4, Baku, 19-24.
- PATAÇAKOVA D. F. (1975) K istorii formirovaniya dialektnih razliçiy v hakasskom yazıke (formu povelitel'no-jelatel'nogo nakloneniya). *Soveşçaniye po obşçim voprosam dialektologii istorii yazıka (Baku 21-24 Oktyabrya 1975 g.)*, Moskva, 90-91.
- PATAÇAKOVA D. F. (1976a) Dialektniye otliçiya hakasskogo yazıka, voznikşıye vsledstviye i dolgogo "neytral'nogo". *Lingvistiçeskaya geografiya, dialektologiya i istoriya yazıka*, Yerevan.
- PATAÇAKOVA D. F. (1976b) Formu nastoyaşego vremeni v kızılskom dialekte hakasskogo yazıka. *Uçenie Zapiski*, Vıp.20, Abakan, 123-135.
- PATAÇAKOVA D.F. (1977) Formu povelitel'no-jelatel'nogo nakloneniya v dialektah hakasskogo yazıka (k istorii formirovaniya dialektnih priznakov). *Voprosi hakasskoy filologii (Sbornik nauçnih trudov)*, Abakan. 73-92.
- PATAÇAKOVA D. F. (1978) O zvukah Ç i Ş v kızılskom dialekte hakasskogo yazıka. *Yazıki narodov Sibiri*, Vıp.2, Kemorovo, 151-169.
- PATAÇAKOVA D.F. (1980) Liçnaya forma na –sım v dialektah hakasskogo yazıka. *Yazıki narodov Sibiri*, Kemerovo: Kemerovskiy gosudarstvennyy universitet, 44-50.
- PATAÇAKOVA D.F. (1983) Dialektniye razliçiya vstruktüre i semantike formu prinadlejnosti v hakasskom yazıke. *Leksika i morfologiya tyurkskih yazıkov*, Novosibirsk, 141-147.
- PATAÇAKOVA D.F. (1989) Zvuk ç dolgiy v hakasskom yazıke i yego dialektax. *Fonetiçeskiye osobennosti tyurkskih dialektov Sibiri*, Novosibirsk, 48-59.
- PATAÇAKOVA D.F. (1992a) O roli dialektov v formirovanii natsional'nih osobennostey hakasskogo yazıka. *Hakasskaya dialektologiya*, Abakan, 14-18.
- PATAÇAKOVA D.F. (1992b) Dialektniye raliçiya, voznikşıye vsledstviye evolyutsii soglasnih ğ i g. *Hakasskaya dialektologiya*, Abakan, 19-31.
- PATAÇAKOVA D.F. (1995) *Kızılskiy dialekt hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye knijnoye izdatel'stvo.
- PATAÇAKOVA D.F., M. A. KIZLASOVA, A.İ. BARAŞEVA (1995) *Smotri, çitay, govori: Kartınnoye posobiye po hakasskomu yazıku (kızılskiy dialekt)*, Abakan: Hakasskoye knijnoye izdatel'stvo.
- POTAPOV L.P. (1957) *Proishojdeniye i formirovaniye hakasskoy narodnosti*, Abakan.
- RADİONOVA K. R. (1984). İssledovaniye konsonantizma şorskogo dialektı hakasskogo yazıka. *İssledovaniya zvukovih sistem yazıkov Sibiri*, Novosibirsk: İzdatel'stvo "Nauka" Sibirskoye otdeleniye..
- RADLOFF W. (1882) *Phonetik der nördlichen Türksprachen*, Leipzig 1882.
- RADLOFF W.(1866) *Proben der Volkslitteratur der Türkischen Stämme Süd-sibiriens, Gesammelt und Übersetzt, 1. Theil: Die Dialecte des Eigentlichen Altai; Der Alteier, Teleuten, Lebed-Tataren, Schoren und Sojonen*, Sanktpeterburg.
- RADLOFF W. (1868). *Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskih plemen, jıvuşçih v Yujnoy Sibiri v Djungarskoy stepi. Sobranı V. V. Radlovim, ç.II, S. Peterburg.*
- RADLOFF W. (1911) *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialecte*, 4 c., St. Petersburg.
- RADLOFF W. (1994a) *Sibirya'dan*, (çev.Ahmet Temir), M.E.B., c. I İstanbul 1994.
- RADLOFF W. (1994b) *Sibirya'dan*, (çev.Ahmet Temir), M.E.B., c. II İstanbul 1994.
- Rossiyskiy gumanitarniy nauçnyy fond: *Proyektı po izdaniyu nauçnih trudov 2007 g.*
<http://www.rfh.ru/p4-2-03-2007.html> (20.09.2007)
- SPASSKİ G. İ. (1973) Slovar' yazıka, upotreblayemogo kızılsami, kaçintsami i sagaytsami

- sobranny v 1804 godu. *Dialekti hakasskogo yazıka*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva, 136-156.
- SUBRAKOVA O. V. (1992) Padejnaya sistema v bel'tırsıkx govorah hakasskogo yazıka,. *Hakasskaya dialektologiya*, Abakan, 32-50.
- SUBRAKOVA V.V. (2000). Bikonsonantniye soçetaniya v hakasskom yazıke (govor sela Nijnyaya Tyoya). Çteniya Pamyati E.F.Çispiyakova (K 70-letiyu so dnya rojdeniya), Çast' II, Novokuznetsk, 27-29.
- SUBRAKOVA V.V. (2001). Bikonsonantniye soçetaniya v sagayskom dialekte hakasskogo yazıka: Morfonologičeskiy analiz. *Yazıki korennıh narodov Sibiri, Vıp. 9 Fonologičeskiye sistemu*, Novosibirsk: Redaktsionno-izdatel'skiy tsentr NGU, 97-111.
- TİTOV Z.D. (Tarihsiz), *D.G. Messerşmidt, Dnevnik puteşestviya iz Tobolska, İz dnevnika D.G. Messerşmidta-issledovatelya narodov Sibiri. 1721-1725 gg.* [http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Messerschmidt/ pred.phtml?id=1760](http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Messerschmidt/pred.phtml?id=1760) (20.09.2007).

Resimler

[Resim 1](#): Hakasya haritası

[Resim 2](#): Hakas Türkçesinin ağız haritası

[Resim 3](#): Hakas Türklerinin etnik haritası

Gülsüm Killi Yılmaz

Yrd.Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-doğu (Saha(Yakut)-Tuva-Hakas-Altay) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları AD öğretim üyesi.

Adres: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-doğu (Saha(Yakut)-Tuva-Hakas-Altay) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları AD- 06100 Sıhhiye ANKARA / TÜRKİYE

E-posta: gulsumkilli@yahoo.com

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 7 Mayıs 2007

Yayına kabul edildiği tarih: 2 Haziran 2007

E-yayın tarihi: 2 Ekim 2007

Çıktı sayfa sayısı: 20

Kaynak sayısı: 89